

ב"ה.

"בעלי חכמה – ומבקשי"

(הל' רוצח ושמירת נפש רפ"ז)

א. כתב הרמב"ם: "תלמיד שגלה לערי¹ מקלט מגלין רבו עמו שנאמר וחי עשה לו כדי שיחי', וחיי בעלי חכמה ומבקשי בלא תלמוד תורה – כמיתה חשובין".

והנה, מקור הלכה זו הוא בגמרא², על הפסוק³ "ונס אל אחת מן הערים האל וחי" – "עביד לי' מידי דתהוי לי' חיותא"; אלא שהרמב"ם מוסיף ומבאר ש"חיי בעלי חכמה ומבקשי' בלא תלמוד תורה כמיתה חשובין".

וי"ל שכוונת הרמב"ם בהוספה זו⁴ היא להבהיר וליישב שאלה פשוטה בדין זה:

אע"פ שצריך להכין להורג בשגגה את כל צרכיו בעיר מקלטו (כדברי הגמרא⁵: "אין מושיבין אותן אלא במקום מים . . . במקום שווקים כו"), מ"מ אינו מובן: איזה מקום יש לזה שיעשו זאת על חשבוננו של יהודי אחר, ובפרט "רבו" – שישלחו את רבו לגלות (כדי ללמוד תורה עם התלמיד)⁶?

ובפרט שמדובר כאן בתלמיד שנכשל בחטא של הורג נפש [אמנם בשגגה – אבל זה גופא מוכיח שאינו כדבעי⁷, ולכן הוא חייב גלות "כי היכי דליהוי . . . כפרה"⁸; באם הוא הל' תלמיד הגון כדבעי, לא היתה באה תקלה גדולה כזו לידו. וכדברי הגמרא⁹ על הורג נפש בשגגה, "מרשעים"¹⁰ יצא רשע"].

ולכן מוסיף הרמב"ם "וחיי בעלי חכמה ומבקשי' בלא ת"ת כמיתה חשובין": הענין של תלמוד תורה (חכמה) אצל תלמיד אינו רק כצרכיו הנחוצים (שמאחר ועסק לפני"ז בתורה הרי זה נעשה ה"עסק" שלו ובמילא צריך לתת לו אפשרות להמשיך בלימוד התורה) – אלא יתירה מזו, זוהי שאלה של חיים או היפך החיים ("כמיתה חשובין"¹¹); ומאחר שאמרה תורה "וחי" – אין ברירה אחרת, ובהכרח לשלוח את רבו בגלות "דתהוי לי' חיותא"¹².

והמקור לזה (ש"וחיי בעלי חכמה כו' בלא ת"ת כמיתה חשובין") י"ל – מקרא מלא דיבר הכתוב¹³: "החכמה תחי' בעלי"¹⁴.

¹ כ"ה ברוב כת"י ודפוסים (ראה רמב"ם מהדורת פרענקל בילקוט שינויי נוסחאות).

² מכות י', א.

³ ואתחנן ד, מב [ובשינוי ל' קצת – שופטים יט, ה. - וראה מימרא שלפנ"ז בגמ' שם שהועתק הכתוב דפ' ואתחנן (ולא דשופטים). ובע"י (וכן ביל"ש ואתחנן עה"פ) הועתק גם במימרא דילן. וראה ש"ך עה"ת עה"פ בפ' ואתחנן].

⁴ ובמעשה רוקח על הרמב"ם (אה"ק תשכ"ד) כאן, ש"הוצרך רבינו לביאור זה מפני שבגמ' . . . דרשו פסוק זה לענין חיותו הגופנית". וראה לקמן הערה 11.

⁵ מכות שם. וכן ברמב"ם לקמן פ"ח ה"ח.

⁶ וראה צפע"נ שהובא לקמן סעיף ג (ועיון יעקב שבהערה 19).

⁷ ראה אגה"ק סו"ס כח (מל"ת להאריז"ל פ' ויקרא) שהשגגות הן "מהתגברות נפש הבהמית", ולכן גם שוגג צריך כפרה (רש"י שבועות ב, א ד"ה תולה). וראה רמב"ם הל' שגגות פ"ה ה"ו.

⁸ מכות ב, ב. ובכ"מ (ראה אנציקלופדי' תלמודית ערך גלות ע' קכג. וש"נ). וראה רש"י נח ט, ה.

⁹ מכות י', ב (הובא גם בפרש"י משפטים כא, יג. וראה רש"י נח שם). וראה רש"י מכות שהובא לקמן בפנים סעיף ב.

¹⁰ ל' הכתוב – ש"א כא, יד.

¹¹ ומתורץ עפ"ז למה מדגיש הרמב"ם השלילה ("כמיתה חשובין") ולא הסתפק בהחיוב (משא"כ לפי המעשה רוקח דלעיל הערה 4).

¹² להעיר מתוד"ה מאי שנא (גיטין יב, א) ד"לא משמע . . . דמשום וחי תיהוי העדפה דידי". וראה קומץ מנחה (להמנ"ח) מצוה תי שמחלק בין רב או תלמיד "דהתורה היא עיקר חיותו", למלך ומשרתיו כו'. ע"ש.

¹³ קהלת ז, יב.

¹⁴ וכהובא בחינוך מצוה תי. ובנמוק"י מכות שם: התורה חיים היא דכתיב כי היא חייך ואורך ימך, כי חיים הם למוצאיהם.

ב. אולם לכאורה - צע"ג בדברי הרמב"ם:

לפי ביאור הרמב"ם צריך לכאורה לומר, שהדין ד"תלמיד שגלה מגלין רבו עמו" הוא דוקא בתלמיד הנמצא בדרגא כזו **שכל חייו** הם תלמוד תורה, ועד ש"בלא תלמוד תורה כמיתה חשובין"; ברם, ההלכה אומרת סתם "תלמיד שגלה" – והגמרא אינה מחלקת ומדקדקת באיזה תלמיד מדובר.

ואדרבה: בהמשך להדין של "תלמיד שגלה מגלין רבו עמו" איתא בגמרא: "מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון" – "שלא¹⁵ יביאווהו עוונותיו לידי הריגה בשוגג ויגלה דאמרינן לקמן¹⁶ שאינו מצוי אלא ברשעים". ונמצא איפוא שהמקרה ד"תלמיד שגלה" מדבר (**בעיקר**¹⁷) אודות "תלמיד שאינו הגון".

וא"כ איך כוללים תלמיד **כזה** בהסוג ד"בעלי חכמה ומבקשי", ועד שאומרים שחייו "בלא ת"ת **כמיתה חשובין**"!?

[ואע"פ שהכוונה בפשטות ב"תלמיד שאינו הגון" היא לכך ש"אינו הגון" **במעשיו**, שהוא מתנהג שלא כדבעי (אבל בנוגע ללימודו יתכן שבזה הוא כדבעי) –

הרי רואים במוחש, שכאשר חסר בהנהגת התלמיד, חסר ג"כ בהתמדה ושקידה בלימודו; ובודאי שא"א לקבוע בתלמיד כזה **כלל** – ועד **שלכן** מגלין את רבו – שהת"ת שלו נעשה **חיותו** (חיים) – אם ה' כן הרי בהכרח שהי' משפיע על הנהגתו].

ג. בנוגע להוספת (וטעם) הרמב"ם ("וחיי בעלי חכמה כו") כותב הרגצ'ובי באחד מתשובותיו¹⁸ "וזה הוא טעם **רוחני**"

(ומביא שם טעם אחר ("בפשוט") על הדין ש"מגלין רבו עמו"¹⁹: זה גופא שהתלמיד הרג נפש (בשגגה) מוכיח שהוא "תלמיד שאינו הגון"²⁰, ומאחר שאסור ללמד "תלמיד שאינו הגון"²¹, נמצא ש"הוא (רבו) פשע בזה לכן הוא משועבד").

אבל [נוסף לזה שצ"ע בטעם הרגצ'ובי – דלפי פירושו יוצא, שהדין ד"תלמיד שגלה מגלין רבו עמו" הוא דוקא במקרה²² שגם **הרב** אינו "הגון", כלומר: הוא ידע בתלמידו שהוא אינו "הגון"²³ ואעפ"כ **פשע** ולמד עמו (היפך הדין)²⁴! – ועוד כמה צ"ע בפירושו שאכ"מ, הרי עוד ועיקר]

¹⁵ רש"י מכות שם. ועד"ז בנמוק"י שם.

¹⁶ מכות שם ע"ב.

¹⁷ ראה לקמן סעיף ג ובהערה 22.

¹⁸ שו"ת צפע"נ דווינסק ח"א סכ"א (הועתק בצפע"נ המלוקט על מס' מכות שם).

¹⁹ וראה **עד"ז** עיון יעקב (לע"י מכות שם) בטעם הדין ד"רב שגלה מגלין ישיבתו עמו".

[אבל גם בזה – אין זה כשיטת **הרמב"ם**, שהרי מסתימת לשונו (בסיום ההלכה כאן) "**וכן** הרב שגלה כו" מוכח שס"ל שהוא מאותו הטעם (כב"תלמיד שגלה כו") ד"עשה לו כדי שיחי' וחיי בעלי חכמה כו" (וראה גם לקו"ש ח"ה ע' 375 ובהערות 34, 35 שם). וכן מפורש במאירי מכות שם: וכן הרב שגלה כו' שאין לו חיים בלא ישיבה. ואכ"מ].

²⁰ ובפרש"י מכות שם (הנ"ל) "אינו מצוי **אלא** ברשעים". אבל ראה הערה 22.

²¹ כהמשך הגמרא במכות שם (כנ"ל). וראה גם חולין קלג, א. רמב"ם הל' ת"ת רפ"ד.

²² ודוחק הכי גדול לומר שכל המציאות דהורג נפש בשגגה (ובמילא – תלמיד שגלה) היא רק באדם כזה שרשעתו גלוי' עד כ"כ שהי' צריך רבו להכיר בזה!

ומ"ש רש"י "שאינו מצוי אלא ברשעים" – י"ל כוונתו בפשטות, שאצל תלמיד שאינו הגון **יותר שכיח ("מצוי")** מפני עוונותיו ולכן צריך להזהר מתלמיד שאינו הגון. אבל גם אצל תלמיד הגון אפשר שיקרה שיהי' הורג נפש בשגגה, ולכן נאמר "תלמיד" **סתם** בלי שום הגבלה (למטה וגם למעלה).

ולהעיר שלשון רש"י זה ("שאינו . . ברשעים") לא הועתק ברש"י שברי"ף. וכן ליתא בנמוק"י שם.

²³ והרי מלמדין תורה גם ל"תם" (רמב"ם הל' ת"ת שם), היינו לתלמיד "שאין ברור לנו אם הוא טוב אם לאו" (כס"מ ולח"מ שם).

²⁴ ולפי מ"ש אדה"ז בהל' ת"ת (פ"ד קו"א סק"א. וראה שם סי"ז) דגם בתלמיד שאינו הגון י"ל שהרב "**צריך** להכניס א"ע לבית הספק אם א"א בע"א" – אין הכרח שהיתה בזה פשיעה (**נגד** הדין).

מזה גופא שהביא הרמב"ם טעם זה בספרו משנה תורה, ספר "הלכות הלכות"²⁵, בהכרח לומר שלשיטתו מתאים טעם זה (אע"פ שהוא "טעם רוחני") גם **ע"ד ההלכה**, ופשיטא שאינו **בסתירה** להלכה הפסוקה שכל תלמיד שגלה מגלין רבו עמו.

ד. וי"ל הביאור בהקדים דיוק בלשון הרמב"ם – "בעלי חכמה ומבקשי" בלא ת"ת כו", דלכאורה: בפסוק כתוב רק "החכמה תחיל" **בעלי**; והרמב"ם מוסיף "ומבקשי"?

ובפרט שזוהי הוספה (לא רק בלשון, אלא) **בתוכן**:

הפירוש ב"בעלי חכמה" הוא, שלומד תורה באופן ש"תורתו דילי" הוא²⁶ – הוא נעשה **הבעלים** על דברי התורה שלמד, "נקראת על שמו" (והגמרא²⁷ אומרת שזה דוקא כשלומדים באופן של "יהגה", **לעיונא**)²⁸;

"ומבקשי" מוסיף, שאינו מסתפק בדברי התורה שכבר למד (ו"קנה"), אלא הוא "מבקשי" – הוא מחפש תמיד – **עוד**, להתעלות יותר בהשגת התורה (מאחר שאין הגבלה להשגת התורה, וכמש"נ²⁹ "ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים"), ובלשון הרמב"ם³⁰: "העובד מאהבה עוסק בתורה . . . והולך בנתיבות החכמה . . . נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא **שוגה בה תמיד**".

ונמצא איפוא, שלהרמב"ם מתאים לומר שת"ת (חכמה) נעשה כל החיים של האדם – כאשר הוא (לא רק) "בעלי חכמה (אלא גם) **ומבקשי**".

ואינו מובן, כנ"ל: מהו מקורו של הרמב"ם להוספה זו שאינה כתובה בפסוק?

יתירה מזו: עפ"ז מתחזקת שאלה הנ"ל (סעיף ב) – שטעם הרמב"ם אינו מתאים לכאורה עם ההלכה בפועל: מהנ"ל עולה, שבכדי לחייב את רבו לגלות בשביל תלמידו, בהכרח שיהי' להתלמיד (לא רק את המעלה של "**בעלי חכמה**", אלא) גם התכונה של "**מבקשי**" – בה בשעה שבגמרא מבואר שהמקרה "תלמיד שגלה" הוא (בעיקר) ב"תלמיד שאינו הגון"!

ה. ולכן נראה לומר, שכוונת הרמב"ם בהוספת התיבה "ומבקשי" אינה להוסיף **תנאי שני** בדרגת התלמיד – אלא הוא"ו של "ומבקשי" הוא במקום תיבת "או"³¹, כאילו כתב "בעלי חכמה **או מבקשי**".

והיינו, שהרמב"ם מדבר בב' סוגים³²: (א) אלו שנמצאים כבר בדרגת "בעלי חכמה". (ב) "ו(עכ"פ) מבקשי" – עדיין אינם "בעלי חכמה", אבל הם **מחפשים** להיות "בעלי חכמה". ומאחר שהבטיחה תורה "יגעת ומצאת תאמין"³³, ברור שסו"ס הוא **יהי** "בעל חכמה". ונמצא איפוא, ש"בכח" הוא כבר עתה "בעל חכמה" (שחיו "בלא ת"ת כמיתה חשובין").

ועפ"ז מתורץ שדין זה נאמר בשייכות **לכל** תלמיד (גם תלמיד שאינו הגון) – כי מזה גופא שהרב (שבסתם ה"ה "רב הגון") הכניסו להיות תלמידו, הרי זה הוכחה שהרב הכיר, ועכ"פ הרגיש בהתלמיד שהוא בגדר ד"**מבקשי**" שהוא **מחפש** (עכ"פ) להיות "בעל חכמה" (ואם לאו לא הי'

²⁵ ל' הרמב"ם בהקדמתו לס' משנה תורה (קרוב לסופה).

²⁶ קידושין לב, ריש ע"ב.

²⁷ ע"ז יט, א.

²⁸ ראה רש"י ע"ז שם.

²⁹ איוב יא, ט. הל' ת"ת לאדה"ז פ"א ס"ה.

³⁰ הל' תשובה פ"ה ה"ב-ג. וכן שם ה"ו.

³¹ כמו שמצינו בכמה מקומות (גם בפוסקים) – ראה יד מלאכי כללי הפוסקים אות לא. דרכי שלום כללי הפוסקים (נדפס בשד"ח הוצאת קה"ת כרך י"ד) אות קעה. **וש"נ**.

³² ראה עד"ז לקו"ש שנשמע בהערה 19. ושם, שב' הלשונות הם כנגד ב' הדינים שברמב"ם שם: (א) תלמיד שגלה כו' (מבקשי). (ב) הרב שגלה כו' (בעלי חכמה). עיי"ש.

³³ מגילה ו, ריש ע"ב.

מקבלו כתלמיד³⁴);

ולכן נפסק הדין ש"מגלין רבו עמו", כדי להביא בהתלמיד את הענין מהכח אל הפועל (שהוא יהי' "בעל חכמה" בפועל) – ע"י שיעשה מהתלמיד שאינו הגון – "תלמיד הגון"³⁵, ועד שיהי' "בעל חכמה".

ויש להוסיף בזה:

הדין של "עביד לי' מידי דתהוי לי' חיותא" הוא לא רק בנוגע לרגע הראשון שבו ההורג נפש בשגגה גולה, אלא בהכרח שה"וחי" יהי' בכל משך הזמן שהוא נמצא שם ("עד מות הכהן הגדול"³⁶).

ועפ"ז נמצא, שהחיוב ד"מגלין רבו עמו" הוא לא רק מצד מצבו **בהווה** של התלמיד, שהחכמה היא ה"חיים" שלו רק "בכח" – אלא (גם) מצד המצב העתידי של התלמיד, כאשר הוא יהיה "בעל חכמה" בפועל,

כי מאחר וכבר עכשיו הוא בגדר של "**מבקשי**", הרי ברור שסו"ס הוא יהי' "בעל חכמה" בפועל, כנ"ל (וי"ל שהוא **כבר** התחיל להתעסק בזה בפועל) – ולכן כבר עכשיו קיים החיוב לדאוג לוודא את ה"וחי" של התלמיד.

³⁴ כפסק הרמב"ם (הל' ת"ת שם. וכן הל' ת"ת לאדה"ז פ"ד סי"ז) ד"מחזירין אותו למוטב (תחילה) . . ובודקין אותו ו(רק) אח"כ מכניסין אותו לביהמ"ד ומלמדין אותו.

וגם אם א"א בע"א שאז "צריך להכניס א"ע לבית הספק" (כנ"ל הערה 24) – ה"ז רק כשהתלמיד "דוחק ליכנס ללמדו" (אדה"ז בהל' ת"ת שם), ובודאי מכיר הרב שהוא בגדר ד"מבקשי".

³⁵ ראה גם דברי ירמיה' על הרמב"ם הל' ת"ת שם.

³⁶ מסעי לה, כה. שם, כח.